Használ-e a halál ellenében?

TÉREY JÁNOS: PROTOKOLL

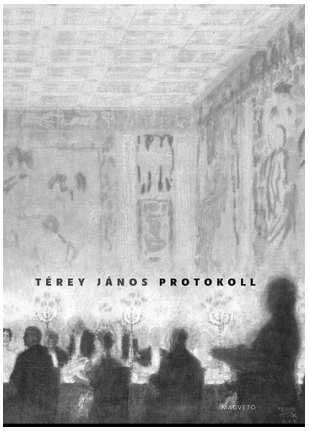

Magvető Kiadó
Budapest, 2010
404 oldal, 2990 Ft

Térey János divatos szerző. Ezt természetesen nem könyvei példányszáma és eladási statisztikái alapján jelenthetjük ki, bár természetesen a magas irodalom olvasottságát is jellemezhetjük piaci adatok alapján. Itt mégis inkább arra a nem csekély kihívásra – jobb szóval: provokációra – gondolok, amelyet az életmű egyes darabjai a kurrens elméleti diskurzusra gyakorolnak. Térey művei olykor a populáris és a magas kultúra határait feszegetik – pl. a könnyűzenei referenciák révén –, máskor a centrum és a periféria viszonya kerül bennük terítékre a történelem és az egyéni sors, a múlt véres harcai és a poszthidegháborús társadalom ellentétének ütköztetésével, mint a *Paulus*ban vagy *A Nibelung-lakópark*ban. És még nem is említettük az intertextualitás minden fontossága ellenére agyonkoptatottnak mondható témáját, amely magától értetődően kerül elő a szerző költészete kapcsán, ennek ugyanis lényegi vonása, hogy a magyar lírai hagyományban talán kissé szürkének tűnő, de erőteljesre kalapált nyelvet ütköztet a szerző olyan gazdag műfaji és formai tradíciókkal, amelyeket a romantikában lelhetünk fel: az angol és orosz felmenőkkel büszkélkedő verses regényben vagy a goethei és madáchi drámai költemény kevert műfajában. A Térey-szövegekre jellemző paródia és antiköltészet célja párbeszédet folytatni valamifajta irodalmi hagyománnyal; ehhez képest mintha a nyelvi megformáltságban és a poétikus képalkotásban rejlő esztétikai élvezet háttérbe szorulna. Ilyenkor felmerül annak a gyanúja, hogy a szöveg nem az esztétikai tapasztalat tárgyaként viselkedik, azaz nem a tetszés–nem tetszés kérdése mentén osztja meg a kritikus befogadókat, hanem különböző teorémák visszaigazolásaként legitimálódik a recepcióban, jóllehet saját jogán többet érdemelne. Nos, Térey János új könyve, a *Protokoll* – és az előzményének tekinthető színdarab, az *Asztalizene* – kellő pillanatban született meg, hogy kijátszhassa ezeket a jól bejáratott olvasói stratégiákat. A *Protokoll* c. epikus költemény roppant okos szöveg: gazdaságosan hasznosítja mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket az elmúlt évtizedek posztmodern, néha nem túl szerencsésen szövegirodalomnak csúfolt magyar irodalma felhalmozott, azaz példás takarékossággal bánik velük.

A versben írott regény formája végtelenül egyszerű: a költemény minden hivalkodás nélküli, rímtelen drámai jambusokban íródott, amelyek nem kívánnak semmilyen előszöveget sem erőszakosan megidézni: a *Protokoll*nak a *Paulus*szal ellentétben nincs *Anyegin*je, bár a felesleges ember tematikája finoman itt is megjelenik. A *Protokoll* annyiban is

egyedülálló, hogy a *Nibelung*gal ellentétben hiányzik belőle a mítosz direkt aktualizálása. Története ízig-vérig mai, a beszélt stílus sajátosságait is időnként hasznosító nyelvre is csupán finom emelkedettség jellemző. A történetmesélésre nem telepszik rá látványosan semmilyen metanarratíva, a verses regényt ezen a téren is a minimalizmus jellemzi. Jobbára a főhős, Mátrai Ágoston külügyminisztériumi protokollfőnök életének egy bizonyos szakaszát követhetjük végig – a férfi szerelmi kapcsolatok között vergődik, munkahelyéről megpróbálják kifúrni, szakmailag kiég, és színésznő édesanyja egészségi állapota is időnként aggodalommal tölti el –, miközben néha, elvétve áthelyeződik az elbeszélő fókusza más szereplőkre is. Térey más műveihez hasonlóan itt is számos utalás történik politikai és társadalmi aktualitásokra, ezúttal az elmúlt évek magyar politikája kerül előtérbe. A mű felismerhetően megidézi a tévészékház ostromát, Sólyom László köztársasági elnök Szlovákiába történő belépésének megtagadását és az eset körüli diplomáciai zavart, sőt a Harmadik Köztársaság politikai válságai mellett a színházba és operába járó fővárosi olvasó néhány emlékezetes rendezést is felismerhet a narrátor leírásából.

Már régen volt a kortárs magyar irodalomban a közéleti valóságra ilyen közvetlenül rájátszó és egyben jól megírt mű. Éppen ezért arra számítanánk, hogy életszagú, a globalizálódó világ és az európai integrációban helyét kereső Magyarország problémáit elevenen megragadó könyvet foghatunk végre a kezünkbe, amely úgy képes irodalommá szublimálni aktuális szorongásainkat, mint ahogy például Salman Rushdie és Michel Houellebecq képesek tematizálni a terrorizmust és a bipoláris világ felbomlása utáni civilizációk összecsapását. A hazai irodalomban Spiró György próbálkozott valami hasonlóval: *A feleségverseny* c. könyv elutasító kritikáit és magát a regényt olvasva azonban egyértelműen kiderül, mekkora kudarc volt ez a kísérlete. Téreytől viszont minden látszat ellenére valójában mi sem áll távolabb, mint életszagú, az olvasóban az ábrázolás közvetlenségének illúzióját keltő művet írni – a könyvet ismerő olvasó számára talán akkor is van értelme ennek a kijelentésnek, ha az irodalomban természetesen az életszerűség is konvenciók kérdése, és nem tudunk egyértelmű határt húzni a referenciális és nem referenciális elemek között. Térey világa ugyanis tüntetően mesterséges.

Ez a feltűnő műviség érezhető például a költemény nyelvén is, amelyet Térey rá jellemző módon a nagyvárosi köznyelv és az internetes-multimédiás társadalom jellegzetes fordulatait felhasználva alkot meg, és amelyet ugyanakkor valamifajta sajátos elvontság jellemez. A szövegben jól megfér egymás mellett a művelt köznyelv a kissé kopottas, fakó, de még éppen hogy költőinek mondható nyelvvel: „Verbunkos búja egy antik csehóban,/ Baljósan behízelgő hegedűszó" – olvassuk egy kocsma leírásában (238). A szerző mesterien, nagy rutinnal dolgozza össze a különböző forrásokból eredeztethető verbális elemeket. A *Protokoll*ban még a szleng és a trágár szöveg is elveszti eredeti nyers zamatát, és irodalmias ízt kap: a csípősen fűszerezett húsból – a Karinthy-paródia kifejezésével élve – patinás sonkák lesznek. Ez történik abban a jelenetben is, ahol egy házibuliban megjelenik egy ismert pornóproducer, akit így köszöntenek: „Pornópap, oltárodra mi kerül? / Kinek az ánuszába döfsz ma dildót?" (259) A vérbő és jellemzően mai, divatos szóhasználat nem éri el azt, hogy ezt a mondatot életszerű társalgás részeként képzeljük el, mert közvetlen erejét csökkenti a kötött szótagszám által előírt formai kényszer és a szóképek mesterkélt következetessége, amely a *pap* és az *oltár* szavak közötti metonimikus kapcsolatban nyilvánul meg.

Az életszerűségtől való tudatos eltávolodás a nyelv mellett az emberi viszonyok területén a legfeltűnőbb, azon belül is a szexualitásban. Ágoston mechanikus szeretkezései gyakorlatilag pornográf forgatókönyvek szerint zajlanak, vagyis az aktusban való érzelmi részvétel helyét átveszik a sablonos mozdulatok. Különösen igaz ez azokra az együttlétekre, amelyeket Dorkával, a teniszcsillaggal él át Ágoston – ő a főszereplőnek az a partnere, akivel a viszonya a leginkább korlátozódik a testiségre. A szeretkezések elgépiesedésére maga a narrátori szólam hívja fel a figyelmünket: „Bújik Dorka, s végigsimít a farkán, / Rutinnal, igaz, mekkora rutinnal; / De Mátrai se szenvedélyesen, / Hanem csak tompán, motorikusan / Reagál először. De bevadul." (117) A nemiségnek ennél jóval nyíltabb színrevitelével is találkozunk. Tulajdonképpen akár zavaró is lehetne, ahogy Térey a pornográfia iránti tájékozódásával új könyvét az olyan művek sorába írja bele, mint Spiegelmann Laura *Édes kevés* vagy Kukorelly Endre *Ezer és 3* c. regénye. Ezen szövegeknek a valódi erotikára való képtelensége akár el is keseríthetné az olvasót. Térey verses regényében azonban szerencsére a nemiség kiüresedése és begyakorlott, de jelentés nélküli rítusokká válása egy jól átgondolt koncepció részét képezi.

Aminek a működését a szöveg a nyelvi konvenciók és a viselkedésbeli kötöttségek felmutatásán keresztül modellálja, nem más, mint maga a protokoll. Az új Térey-könyv legfontosabb intertexusa éppen ezért nem egy másik irodalmi szöveg – ahogy azt sok korábbi mű, mint a romantikus verses regényre épülő *Paulus* példázza –, hanem a főhős életében központi szerepet játszó diplomáciában betartandó normák összessége. A protokoll által szabályozott személyközi érintkezés lesz mindannak a metaforája, ami Mátrai Ágoston számára emberi kapcsolatait működteti és egyúttal problematikussá teszi.

Az élethez és az emberi létezéshez való protokolláris viszonyt igencsak cizelláltan mutatja be Térey műve. Az egyik jelenet nagyon hasznos kulcsot ad a protokoll metaforájának értelmezéséhez. Az itt bemutatott helyzet egy jól bejáratott irodalmi közhelyre épül: a főhős a Külügyminisztérium teraszáról szemléli a Dunát, azaz a költői toposznak megfelelően magányosan szembesül a tájjal, és ez a szituáció a szentimentalista-romantikus sémának megfelelően önreflexiót vált ki belőle. Az így megszülető monológ konvencionális, de emelkedett nyelven szólal meg: „Te vagy istenem, Hűvös Protokoll! / S ti vagytok az isteneim, ti mind, / Udvariasságból kölcsönösen / Betartott Normák! Mert ha ti kihaltok, / Elszabadul, s megfojt minket a dzsungel." Természetesen a főszereplő pozőrködése és az anakronisztikusan megválasztott stílusréteg önmagukban is kifejezik a beszélő ironikus viszonyulását mondanivalójához. Rögtön ezután azonban egy konkrét példát is láthatunk a bálványozott normakövetésre, amely kiüresedett társadalmi rituáléként lepleződik le. Az idézett monológ után a főhős édesanyja – akit Ágoston furcsa módon keresztnevén szólít – telefonon felköszönti fiát névnapja alkalmából. Csakhogy Mátrainak az illendőség megkívánta reakciója az előző megszólalásához képest már jóval alacsonyabb nyelvi regiszteren valósul meg, a banalitásával ellenpontozva Ágostonnak a kontemplatív helyzetben elhangzott, az udvariassági normák fontosságáról tett ünnepélyes kijelentését: „Az anyja hívja: »Boldog névnapot.« / »Kösz, Vera. Elfelejtettem.« »Ne viccelj.«" (19)

A protokoll a verses regényben a verbális klisék segítségével folytatott emberi játszmákon túl az állandó úton levés követelményét is jelenti. A könyv rendszeresen visszatérő motívuma a diplomataszakma elengedhetetlen velejárójaként jelentkező utazás, amely a máshol-lét, az otthontalanság szimbólumává nő. Térey műve szinte már szájbarágó mó-

don szegezi szembe a protokoll elidegenítő hatásával az autentikus létezésre felhívó egzisztencialista jelszót: válaszd önmagadat! Erre világos példa az, hogy mikor az egyik fejezetben Ágoston a munkájától látványosan megcsömörlik, a következő párbeszéd játszódik le közte és egy hozzá közel álló kollégája között: „Az ajtó előtt félrevonja Rádler [Mátrait]: / »Na, ennyi *nem* után mondj egy *igen*t. / Egy nagy igent szeretnék hallani.« / »Egy hatalmas igent, mire?« »Magadra.«„ (252, kiemelések az eredetiben.) Mátrai Ágoston szerelmei, az édesanyjával és a testvérével való viszonya és néhány mélyebb baráti kapcsolata mind-mind az otthonkeresés és a hiteles élet esélyeiről szólnak.

Alapvető kérdésnek tartom ezért a mű értelmezésében, hogy létezik-e a *Protokoll* értékszerkezetében bármilyen megoldás a főhős életét fenyegető ürességre. Ha mimetikus alkotásként vizsgáljuk a könyvet, akkor azt mondhatjuk, a verses regény imaginárius valósága nem sok jóval kecsegtet: Mátrai Ágoston élete a tragikus bukáshoz túlságosan kisszerű, a boldogsághoz pedig túlságosan mély megrázkódtatások és csalódások terhelik. Azt hiszem, a kérdés helyes megválaszolásához inkább Térey János költészetfelfogása körül érdemes keresnünk a választ. Már volt szó arról, hogy az élőnyelvi források ellenére enyhe felstilizáltság jellemzi a szöveget. Mégis a műben már-már fájdalmas az igazán egyedire sikerült költői szóképeknek, a poétikus képalkotásnak a hiánya – csupán elhasznált költői eljárásokkal találkozunk benne, míg azzal a látványos invencióval, amellyel a modernizmus költészete elkényeztette az olvasót, Térey nagyon takarékosan bánik. Cserébe az olvasó gyakran olyan feszes és pontos szerkesztésű, kemény mondatokkal találkozhat, amelyek prózaírónak is dicsőségére válnának. Mindenesetre a szűkmarkúan adagolt költői megoldások és a voltaképpen mindig fakónak maradó nyelv kényes egyensúlya ellene dolgozik annak az elvárásnak, amely a költői beszéd – a történetmondás vagy a lírai megszólalás – szituációját ünnepi helyzetnek képzeli el. A *Protokoll* egykedvű jambusaiból tömény hétköznapiság és – ami a könyvben szereplő yuppie-világ szempontjából még kiábrándítóbb – csupa sivárság árad.

Térey epikus nyelve tehát nem kínál megváltást. Az inkább a fáradt olvasónak, mint a főszereplőnek szánt kegyelem és feloldás a könyv végén azonban mégiscsak megérkezik, mégpedig a poézis, a költői képzelet útján. A szövegnek ennek érdekében radikálisan szakítania kell azzal a logikával, amely több száz oldalon keresztül működtette Mátrai Ágoston protokollízű életének elbeszélését. A romantikus verses regényekre jellemző narrátori intervenció oldja meg a történet lezárását. Az elbeszélői kiszólás, csakúgy, mint Byronnál vagy Puskinnál, lírai többletet ad a narratív szövegnek. Ez a jelenet Mátrai Ágoston és Fruzsina, a parlamenti gyorsírónő ellentmondásos érzésektől fűtött, harmóniát és megbékélést nem ígérő találkáját meséli el. A két szereplő kifulladó párbeszédét egy váratlanul megszólaló metadiszkurzus szakítja meg: először szabadít a könyv az olvasóra valódi költői imaginációt. Az elbeszélés itt nyilvánítja ki, hogy a poétikus képzelet segítségével teremteni akar: nem mást, mint közhelyes, természetközeli idillt a szerelmeseknek. Ezen a szöveghelyen, amely a diegetikus téren kívül helyezkedik el, valóban a teremtés gesztusáról beszélhetünk. A narráció és a kreáció közötti váltást az igemód változása jelöli; a költő itt nem elbeszél, hanem egy bő oldalon keresztül felszólít: „gyűljön össze minden, ami csak / Használható a halál ellenében.” (400) Az elmúlással szemben megóvó poézis koncepciója az ősforrás, a természet romantikus képzetével fonódik össze, hiszen az elképzelt idill helyszíne valahol a főváros egyik kedvelt kirándulóhelyén, a nyüzsgő városi élettől tá-

vol található. Ha innen visszatekintünk a verses regény egészére, akkor láthatjuk, hogy a természet motívuma már elő van készítve a korábbi fejezetekben is. Többször is szó esik arról, hogy Mátrai Ágoston a budai hegyekben szokott kirándulni, és ez számára a munkájától és a várostól való elszakadást, a részleges feltöltődést jelenti. A regény végén ez az önmagára találással egészül ki. Persze a kérdéses részlet ünnepélyességét – végre megjelenik az ünnep! – nem csekély irónia teszi idézőjelbe. Mégis azt mondhatjuk, hogy Térey a természet és az idill elcsépeltnek hitt, romantikus toposzait a lehető legnagyobb hatásfokkal hasznosítja újra. Ráadásul a főhős világból való kivonulását és az imaginatív térbe való bevonulását – amelyet szerelmi idill formájában láttat velünk a szöveg – Térey kiegészíti egy alternatív befejezéssel. Ebben Ágoston egyedül megy fel a hegyre – nem véletlenül viseli a belső élet nagy keresztény írójának, Augustinusnak a nevét. Ez a változat, noha nem kevésbé költői, mint az előző befejezés, józanabbul vet számot az emberi létezéssel, ugyanakkor a szakralitás dimenziója sem hiányzik belőle.

Ezen a ponton a recenzens bevallhatja, hogy úgy érzi, az utolsó néhány oldal elképesztő költői teljesítménye miatt volt érdemes végigolvasnia Térey könyvét. Ahhoz, hogy a zárlat önfeledt líraisága el tudjon emelkedni a prózaiság alapjától, természetesen szükség volt a banalitásoknak arra a tömegére, amelyet a budapesti értelmiségi és technokrata világ bemutatásában láttunk. Meg kell jegyezni viszont, hogy az olvasó számára a tetszés és a nem tetszés közti választás valószínűleg a regényre jellemző hosszú, monoton eseménysor és a remekbe szabott, himnikus feloldás ökonómiájának függvénye lesz. És ha valami el van hibázva a *Protokoll*ban, akkor az ez. A fő probléma ezzel a könyvvel az, hogy az élet protokolláris mesterkéltségét ábrázolva maga a cselekmény is közhelyes lesz. Másképpen: az Ágoston élte élet hiteltelensége a fikció hiteltelenségével párosul. A könyvben nem nagyon találunk valódi karaktert, aki ne lenne papirosízű, és ez elmondható a nem túl fantáziadúsan kitalálta emberi problémákról, konfliktusokról is. A főszereplő kiég, egyik barátja meghal, a másik válik, feltörekvő kollégája fúrja a munkahelyén, édesanyja pedig szeszélyes művész, akivel nem egyszerű a kapcsolata. A cselekmény vérszegénysége és sablonossága komoly visszalépés az *Asztalizené*hez képest, ahol a tipikus felső középosztálybeli figurák életét legalább a dramaturgia révén sikerült érdekesen és humorosan bemutatnia a szerzőnek. Ott például az analitikus drámából kölcsönzött fogások és a jól megírt párbeszédek izgalmas lendületet adtak az akciónak, itt viszont a lineáris elbeszélés miatt ilyesmire nem igazán nyílik lehetőség. Hogy korrajzként mennyire jelentős mű a *Protokoll*, ebben nehéz dönteni, pedig nyilvánvaló módon valóságfestő szándék is munkál a szövegben. A könyv kétségkívül igen jól visszaadja a budapesti sznob partik hangulatát, ebben Térey mindig is mesteri volt. Ezek a meglehetős jómódban élő alakok viszont légüres térben mozognak, jóllehet a 2006-tól kezdődő utcai zavargásokra és más tömeglélektani jelenségekre bőven találunk hivatkozást a könyvben, de Térey mintha nem igazán kezdene ezekkel semmit. A műből számomra nem is a referenciális olvashatóság volt a legérdekesebb – bár a szöveg sajnos túl erősen is hívja ezeket a reflexeinket –, hanem az, ahogy a költészet eszközeivel rákérdez az emberi létezés autenticitására. Problémafelvetése és megoldása miatt az egzisztencialista regényre, pl. *Az undor*ra emlékeztet a könyv, amely a lét nyomasztó kontingenciájára szintén a művészetben talál gyógyírt, noha sokkal radikálisabb és kevésbé élhető stratégiát kínál, mint Térey regényének vége, amely érett számvetésre és meditációra tesz javaslatot.

A *Protokoll* mindenesetre – fentebb már részletezett erényei mellett – sokat tehet még azért, hogy újragondoljuk a regény műfajával kapcsolatos elvárásainkat. Az önmagában jelentős, de formai megoldásai miatt elszigetelt kísérletek – mint amilyen az Anyegin-strófákban íródott *Paulus* – után az új könyv folytatható utat kínál. Láttuk, hogy a verses forma, legyen akár viszonylag laza, mennyire képes átszervezni az elbeszélői nyelvet. A regiszterek és költői megszólalásmódok közötti ütközések igen termékeny létértelmezéseknek adnak terepet. Ezt példázza a *Protokoll* számos vitathatatlan részletszépsége és nagyszabású, ám annál vitathatóbb koncepciója.

Förköli Gábor

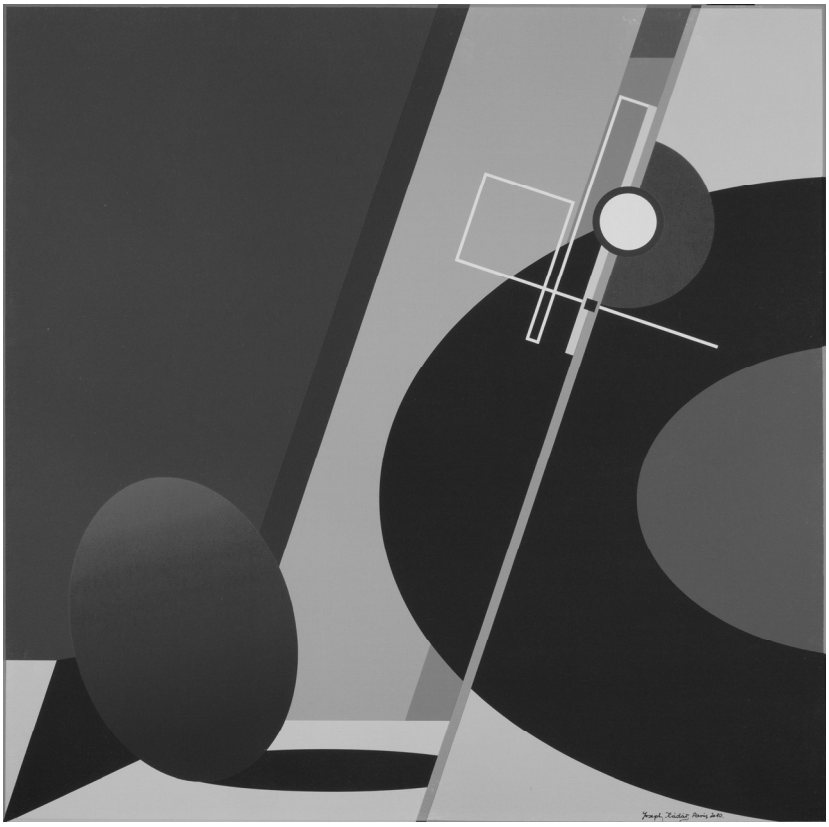

JOSEPH, KÁDÁR TÉRGEOMETRIA II